

Олена Газізова

Формування ціннісних орієнтацій підростаючого покоління в контексті глобалізації

У статті розкрито специфіку формування ціннісних орієнтацій, які б дозволили підростаючому поколінню швидше адаптуватися у сучасному соціокультурному просторі, що глобалізується, а також зберегли на шляху до цивілізованого майбутнього духовні цінності, ідеали та традиції українського народу. Особливу увагу акцентовано на значенні національного виховання особистості в сучасних умовах глобалізації.

The article deals with the specificity of formation of values, which would allow the rising generation faster adaptation to the modern globalizing social and cultural space, but kept on the path to the civilized future spiritual values, ideas and traditions of the Ukrainian people. Special attention is paid to the role of national education of a personality in the modern conditions of globalization.

Кінець XX – початок XXI ст. ознаменувався суттєвими змінами майже в усіх сферах життя. Однією із головних ознак сучасного етапу розвитку всього світу став процес глобалізації. Він розглядається як «діалектичний процес, який створює транснаціональні зв'язки і простори, знецінює локальні культури» [3, с. 147]; це процес поширення на всі культурні регіони світу одного антропологічного стандарту (економічного устрою життя, соціальної структури, ідеології), який витісняє інші, прийнятні в тих чи інших регіонах. Основною проблемою процесу глобалізації є конфлікт різних антропологічних стандартів. Г.-П. Мартін, Х. Шуман зазначають, що глобалізація, об'єднуючи світ, водночас руйнує його [10].

Принципи і напрямки сучасної освіти відображають глобальні тенденції сучасного світу, які проявляються у процесах демократизації, глобалізації, регіоналізації, поляризації, маргіналізації і фрагментації. Тобто, зміна тенденції в освітньому просторі відображає загальний напрям змін у світі [8, с. 32]. Система освіти як невід'ємна складова соціокультурної реальності під впливом глобалізаційних процесів, що призводять до зміни фундаментальних характеристик соціального буття, зазнає зміни освітніх параметрів, у першу чергу, трансформацію системи ціннісних орієнтацій підростаючого покоління.

Значні соціокультурні перетворення в умовах глобалізації постійно спонукають до оновлення і вдосконалення системи освіти, підкреслюючи значення її аксіологічного виміру. Вивченню динаміки освітніх процесів у сучасному філософському дискурсі присвячені праці зарубіжних дослідників, зокрема У. Бека, П. Бурд'є, Е. Еверіта, К. Карнейро, К. Манхейма, Ф. Матарассо, Л. Уайта, А. Флієра. Розглядали цю проблему і вітчизняні вчені: В. Андрущенко, І. Бех, В. Байденко, Л. Губерський, В. Журавський, М. Згуровський, М. Конох, Й. Сележан, В. Скотний, Ю. Терещенко та ін. Глобалізація висуває особливі вимоги перед сучасною системою освіти як основного механізму і засобу цілеспрямованого виховання людини, її підготовки до життя і праці. На сучасному етапі розвитку суспільства під впливом ціннісної кризи, зумовленої глобалізацією, відбувається процес пошуку нових життєвих орієнтирів буття людини. У цьому аспекті особливо актуальною у сфері освіти постає проблема формування ціннісних орієнтацій підростаючого покоління.

Саме ціннісні орієнтації визначають цілі діяльності і засоби їх досягнення: від змісту ціннісних орієнтацій індивіда залежить, як він сприймає ту або іншу ситуацію, які завдання ставить перед собою, який спосіб дії обере. Таким чином, ціннісні орієнтації – це динамічна, ієрархічна система цінностей, яка постійно розвивається і віддзеркалює ті, які склалися в результаті взаємодії особистості і суспільства. Система ціннісних орієнтацій – це психологічна характеристика зрілої людини, одне з центральних особистісних утворень; вона виражає змістовне ставлення людини до соціальної

дійсності й у цій якості визначає мотивацію її поведінки, впливає на всі сторони її діяльності. Як елемент структури особистості, ціннісні орієнтації характеризують внутрішню готовність до здійснення певної діяльності із задоволення потреб та інтересів, указують на спрямованість її поведінки. Нормативно зрілі, чітко усвідомлені орієнтації на їх забезпечення роблять поведінку людини цілеспрямованою та організованою [9, с. 196].

У сучасній системі виховання важливим є питання формування ціннісної структури індивіда як важливого фактору процесу соціалізації, з допомогою якого людина стає повноцінним членом суспільства; невід'ємної частини процесу становлення особистості нового соціального типу. Ціннісні орієнтації виступають тим стійким утворенням у структурі особистості, яке характеризує її ставлення до інтересів суспільства. На процес формування цінностей впливають усі значимі чинники людського існування: біологічні, соціальні, психічні тощо. Їх індивідуальне поєднання обумовлює індивідуальну систему цінностей, яка, проте, «вибудовується» на загальнолюдських цінностях [18].

Зумовлюючи напрямок потреб і інтересів, ціннісні орієнтації детермінують всю мотиваційну систему особистості і її спрямованість. Тому ціннісні орієнтації виступають найважливішим чинником, який регулює, детермінує мотивацію поведінки, що зрештою визначає цілісність особистості. Як відзначає О. Шорохова, «цілісність особистості, її стійкість в соціальному плані є стійкістю її ціннісних орієнтацій, довкола яких групуються установки особистості, її інтереси» [19, с. 9]. Ряд дослідників відзначає, що основною функцією ціннісних орієнтацій є регулювання поведінки людей. Виробляючи систему ціннісних орієнтацій, особистість активно включається в систему суспільних стосунків, причому ціннісні орієнтації визначають тип поведінки і діяльності [1, с. 40].

На підставі ціннісних орієнтацій формуються переконання особистості, які об'єднуються в систему і складають її духовну культуру. Ціннісні орієнтації є відображенням сутності конкретної людини, як соціального суб'єкта. Від того, які елементи становлять цю систему, які з них є головними у свідомості людини, залежать принципи і напрямки розвитку соціуму. Формування структури ціннісних орієнтацій підростаючого покоління, яка б відповідала сучасному розвитку суспільства в умовах глобалізаційних інтенцій є надзвичайно актуальним для філософії системи освіти. Тому метою даної статті є проаналізувати специфіку формування системи ціннісних орієнтацій підростаючого покоління з урахуванням змін у сучасному соціокультурному просторі, що глобалізується, а також визначити роль базових цінностей українського народу у створенні психологічних передумов для інтеграції України у світовий соціокультурний простір.

Масштабність інтеграційних процесів глобалізації дозволяє дослідникам визначити її як головну прикмету нашого часу і трактувати в якості нового ступеня інтернаціоналізації

усіх сторін суспільного життя. Разом з цим, одним із актуальних питань глобалізації стає процес уніфікації культури як самобутньої системи цінностей, норм, звичаїв, стереотипів поведінки окремої нації. Під дією глобалізації відбувається процес американізації та вестернізації локальних культур. Як зазначає у своїй роботі В. Кутирьов «У глобально цілісній системі етноси не збагачують один одного, а взаємопоглинаються, культури не отримують імпульс для саморозкриття, а нівелюються, країни не коеволюціонують, співпрацюючи, а уніфікуються. Всюди те ж саме одягають, їдять, п'ють, співають, всюди Діснейленд і Макдональдс» [7].

Отже, під впливом глобалізації виникає загроза втрати культурної багатоманітності, вітчизняних здобутків в освітньо-виховній сфері, нівеляції національної спрямованості змісту освіти. І основна загроза полягає у тому, що розширюючи межі інтернаціоналізації, міжкультурного діалогу глобалізація в освіті може призвести до культурної уніфікації, втрати національної самобутності. Отже, «замість єдності в багатоманітності і розширенні освітніх можливостей можна одержати сумну уніфікацію, одноманітність і втрату самобутнього творчого потенціалу національних (регіональних) освітніх систем» [16, с. 31].

Тому стратегічним завданням реформування української системи освіти є формування системи ціннісних орієнтацій молоді на засадах національних цінностей українського народу. Дане питання відображено в законодавчих документах в освітній сфері періоду незалежності України, зокрема серед принципів реалізації Державної національної програми «Освіта» («Україна XXI століття») – національна спрямованість освіти, що полягає у невіддільності освіти від національного ґрунту, її органічному поєднанні з національною історією і народними традиціями, збереженні та збагаченні культури українського народу, визнанні освіти важливим інструментом національного розвитку і гармонізації національних відносин [2].

На проблемі утвердження національних цінностей українського народу акцентується увага в Основних орієнтирах виховання учнів 1–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів, затверджених наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України № 1243 від 31.10.2011 р. У документі зазначається: «Процес становлення незалежної демократичної України з її прагненням стати повноправним членом європейської спільноти передбачає всебічне утвердження в суспільному та індивідуальному бутті цивілізованого життя на основі загальнолюдських цінностей та духовних, моральних і культурних засад життя українського народу» [11]. Сучасний зміст виховання дітей та учнівської молоді в Україні – це науково обґрунтована система загальнокультурних і громадянських цінностей та відповідна сукупність соціально значущих якостей особистості, що характеризують її ставлення до суспільства і держави, інших людей, праці, природи, мистецтва, самої себе. У Проекті Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки визначено, що система освіти має забезпечувати формування особистості, яка усвідомлює свою належність до українського народу, європейської цивілізації, орієнтується в реаліях і перспективах соціокультурної динаміки, підготовлена до життя у постійно змінюваному, конкурентному, взаємозалежному світі [14, с. 17]. Ядром державної гуманітарної політики щодо національного виховання має бути забезпечення громадянського, патріотичного, морального, трудового виховання, формування здорового способу життя, соціальної активності та відповідальності. Реалізація

цих завдань передбачає: переорієнтацію пріоритетів освіти з держави на особистість, на послідовну демократизацію і гуманізацію навчально-виховного процесу, педагогічної ідеології загалом, тобто на європейські гуманістичні цінності й виміри.

У Проекті Державного стандарту базової та повної загальної середньої освіти визначено результативний компонент загальної середньої освіти-системи, яка ґрунтується на загальнонаціональних цінностях і європейських принципах освіти. Визначальним для вітчизняної загальної середньої освіти є українознавче спрямування всіх освітніх галузей [13, с. 4]. Академік П. Кононенко зазначає: «...світовий досвід переконує: Україна має орієнтуватися на загальнолюдські ідеали та рівні розвитку, але усвідомлювати: досягти високої мети можливо лише на ґрунті української національної ідеї, бо вона є і синтезом, і всемогутнім феноменом гармонізації та динамізації всіх фізичних і духовних сил та потенції народу, міцності, розквіту, авторитету нації, держави» [4, с. 352]. Вчений наголошує на особливій ролі українознавства у сфері виховання «...тільки воно може дати цілісний часопросторовий образ України і тим самим сформувавши цілісний світогляд як патріотичний ідеал людини. Учнів не варто закликати бути патріотами – їм необхідно всебічно показати, за що її можна любити й пишатися тим, що ти є її сином» [5, с. 22]. Проблемами збереження національної складової навчально-виховного процесу стурбовані навіть найрозвинутіші країни Європи «в Англії ведеться предмет «Велика Британія і світ»; у Франції «Я і моя Франція»; у Москві – московознавство, в РФ – російське народознавство. Всі борються за свою самобутність, бо одномірність та одноликість можуть породити лише аналогічні трафариети» [5, с. 23].

Досліджуючи ціннісну систему українців в українознавчому аспекті, Й. Сележан вказує на те, що для українського менталітету характерні такі риси як інтровертність, індивідуалізм, демократизм, волелюбність, працьовитість, толерантність [15], які становлять верхні щаблі ієрархічної системи цінностей українського народу. А. Крупник відзначає, що саме ці цінності відповідають «викликам» глобалізації і є запорукою ефективного застосування соціуму до реалій, які швидко змінюються [6, с. 279]. Тому базові культурні цінності українського народу співвідносяться із загальною ідеологією глобалізації, створюють психологічні передумови для інтеграції України у світовий соціокультурний простір. Однією з рис української ментальності, яка може стати на заваді глобалізаційним процесам, є інтровертність, яка виявляється у спрямованості особистості на внутрішній світ, обережності у прийнятті рішень. Цю рису, на думку, А. Крупника, можна перетворити з недоліку на перевагу шляхом активізації громадської діяльності й формування активної життєвої позиції молоді, починаючи зі шкільних диспут-клубів, участі у різних формах самоорганізації тощо [6, с. 282]. Як бачимо, тільки пізнаючи ментальні цінності свого народу, можна визначити пріоритетні завдання щодо формування ціннісних орієнтацій сучасної молоді відповідно до розвитку суспільства в умовах глобалізації, а також уникнути загрози втрати культурної самобутності.

Небезпека культурної уніфікації, тобто утвердження в якості універсальної системи цінностей, західноєвропейської культури, що активно розповсюджується ЗМІ, породила такий громадсько-культурний рух як антиглобалізм. Разом з цим широкого розповсюдження набувають ідеї культурної толерантності та мультикультуралізму як особливої практики

і політики безконфліктного існування в одному життєвому просторі різнорідних культурних груп.

Отже, глобалізація в системі освіти має як позитивні риси: багатоманітність, розширення освітніх можливостей тощо, так і негативні: культурна уніфікація, втрата національної самобутності, здобутків вітчизняної педагогіки тощо. Тому важливо, щоб система освіти не тільки сприяла становленню нової системи цінностей, яка б дозволила людям швидше адаптуватися у новому суспільстві, що модернізується, але й не розгубила на шляху до цивілізованого майбутнього духовні цінності, ідеали й традиції свого народу. Особлива роль у цьому процесі належить українознавству як методології і філософії освіти.

Таким чином, система освіти сьогодні має орієнтуватися на формування ціннісних орієнтацій підрастаючого покоління на засадах духовних цінностей українського народу, здобутків вітчизняної педагогіки з дотриманням культурологічних принципів, які відіграють координуючу роль у процесах інкультурації й адаптації людини у соціокультурному просторі, що глобалізується. Водночас виховний процес повинен спрямовуватися на виховання толерантності, поваги до національної самобутності інших народів. Такий підхід сприятиме розвитку національно свідомого покоління, яке здатне до міжкультурного діалогу в умовах глобалізації.

1. Васютинський В. О. Ціннісно-орієнтаційні площини сучасного українського суспільства / В. О. Васютинський // Проблеми загальної та педагогічної психології: 36. наук, праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максименка. – К., 2006. – Т. 8. – Вип. 6. – С. 40–45. 2. Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1056.530>. 3. Каландія І. Д. Культура в процесі глобалізації / І. Д. Каландія // Россия и Грузия: диалог и родство культур: сборник материалов симпозиума. – СПб.: СПб. филос. об-во, 2003. – С. 145–161. 4. Кононенко П. П. Національна ідея,

нація, націоналізм: Монографія / П. П. Кононенко. – К.: Міленіум, 2005. – 358 с. 5. Кононенко П. П. Українознавство XXI століття: проблеми методології і шляхи їх розв'язання / П. П. Кононенко, Т. П. Кононенко. – К.: НДІУ, 2008. – 40 с. 6. Крупник А. Роль нематеріальних чинників у розбудові соціальної інфраструктури в Україні за сучасних умов / А. Крупник // Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України. – К.: Вид-во НАДУ. – 2007. – Вип. 2. – С. 269–283. 7. Кутырев В. А. Культурологический смысл глобализма. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.philosophy.ru/library/kutyrev/globalism.html>. 8. Крывко Т. А. Гуманистические ценности в современном образовании / Т. А. Крывко // Ціннісні пріоритети освіти у XXI ст.: орієнтири та напрямки сучасної освіти: Матеріали II Міжнарод. наук.-практ. конф. [2–5 жовтня 2005 р.], м. Луганськ. – Ч. 3. – Луганськ: Альма-матер, 2005. – С. 31–41. 9. Левчак К. І. Проблема формування ціннісних орієнтацій молоді / К. І. Левчак, О. В. Химинець // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Проблеми загальної та педагогічної психології. – Т. VIII. – Вип. 1. – 2006. – С. 196–203. 10. Мартін Г.-П. Пастка глобалізації: атака на процвітання і демократію / Г.-П. Мартін, Х. Шуман. – М.: Видавничий Дім «Альпіна», 2001. – 335 с. 11. Основні орієнтири виховання учнів 1–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів, затверджені наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України № 1243 від 31.10.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/>. 12. Петракова Т. И. Гуманистические ценности образования в процессе духовно-нравственного воспитания подростков: автореф. дис. доктора пед. наук / Т. И. Петракова. М., 1999. – 36 с. 13. Проект Державного стандарту базової та повної загальної середньої освіти. – К., 2011. – 80 с. 14. Проект Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки. – К., 2011. – 32 с. 15. Сележан Й. Ю. Основи національного виховання. Українознавство: історичний, філософсько-релігійнознавчий аспекти: Хрестоматія / Й. Ю. Сележан. – Чернівці: Кн. – XXI, 2005. – 306 с. 16. Семенов С. Н., Семенова А. Н. Российская высшая школа в условиях глобализации / С. Н. Семенов, А. Н. Семенова // Философия образования. – 2005. – № 1. – С. 31–33. 17. Скрябіна Т. О. Динаміка інновацій у соціокультурному просторі / Т. О. Скрябіна // Ціннісні пріоритети освіти у XXI ст.: орієнтири та напрямки сучасної освіти: Матеріали II Міжнарод. наук.-практ. конф. [2–5 жовтня 2005 р.], м. Луганськ. – Ч. 3. – Луганськ: Альма-матер, 2005. – С. 101–109. 18. Шайгородський Ю. Ціннісний конструкт міжкультурної комунікації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vidvmaqcontent.php3?m=8&n=23&c=255>. 19. Шорохова Е. В. Психологический аспект проблемы личности / Е. В. Шорохова // Теоретические проблемы психологии личности. – М.: Наука, 1974. – С. 3–33.

В'ячеслав Калач

Релігійність українців у цивілізаційному ракурсі

У статті аналізується специфіка релігійності українців на сучасному етапі цивілізаційного розвитку держави і суспільства.

The specificity of religiousness of the Ukrainians on the present stage of civilization's development of state and society are analyzed in the article.

І релігія, і політика відігравали головну роль у людській історії з найдавніших часів, даючи людині пояснення її ставлення до навколишнього світу і забезпечуючи методами й інститутами управління суспільством, за допомогою яких люди домагалися безпеки та емоційного задоволення. Щоб зрозуміти, як релігія і політика пов'язані один з одним, необхідно знайти їх загальний культурний знаменник. Цей загальний початок – система людських цінностей.

Процес взаємодії релігії і політики має місце в кожному суспільстві, проте розрізняється за ступенем їх впливу один на одного. Сучасна система міжнародних відносин має, в основному, світський характер. Тим не менш, релігійні погляди того чи іншого народу відіграють певну (а іноді й дуже істотну) роль як у внутрішньополітичному житті окремих країн, так і в розвитку міждержавних зв'язків. В нашу динамічну епоху змінам піддаються всі колишні геополітичні константи – географічне розташування, відстань і геопростір, територіальне розташування політичних і військово-стратегічних сил у світі. До останнього часу геополітичні концепції практично не брали до уваги масову релігійну свідомість людей, стан духовного середовища, в якому формується й існує певний релігійний світогляд,

домінування конфесій і релігійних традицій в конкретному регіоні та прикордонних країнах.

В останні десятиліття XX ст. у різних країнах світу виникла тенденція до посилення релігійності населення. Все більше стає міжнародних релігійних організацій і фондів, релігійних партій і рухів, діяльність яких носить міжнародний характер. Окремі міжнаціональні й міждержавні конфлікти мають релігійне забарвлення. Релігійний фактор стає важливою складовою міжнародного життя і несе в собі величезні політичні наслідки, тому що суспільство, яке знаходить сенс в релігії, намагається надати цей релігійний сенс і державі. Існування релігійних груп, що виходять за межі держави (навіть якщо ця релігійна група знаходиться на іншому кінці земної кулі) може стати суттєвим чинником у виникненні конфліктів.

На особливу роль релігії в сучасних процесах світовою звернув увагу професор Гарвардського університету С. Гантінгтон. У своїй роботі «Зіткнення цивілізацій» він припустив, що в XXI ст. рушійною силою міжнародних відносин стануть конфлікти між цивілізаціями. Слід зазначити, що саме визначення цивілізацій є неоднозначним. Гантінгтон класифікує їх за належністю людей до тієї чи іншої релігії. Релігія, безумовно, належить до числа осо-